

СИНТЕТИЧНІ ПРАЦІ З ІСТОРІЇ БОЛГАРІЇ

Успішний розвиток будь-якої національної історіографії (і болгарська не виняток) характеризується кількома головними ознаками. З нашої точки зору, це, передовсім, максимальне можливе публікування (а отже, доступність) історичних джерел, наявність ґрунтовних монографічних досліджень з вузлових проблем національної та всесвітньої історії, рівень розробки історіософсько-методологічних проблем і, врешті, створення синтетичних праць, що підсумовують основний доробок історичної науки на певному етапі її розвитку.

Не применшуючи значення трьох перших факторів, вважаємо за доцільне зосередитися на четвертому, тобто на ролі узагальнюючих видань, завдяки яким здобутки історичної науки доводяться до широкого загалу і сприяють самоусвідомленню нацією свого минулого. Поряд з цим вони виконують ще й іншу функцію – використовуються як навчальні посібники студентами вищих навчальних закладів, передовсім, майбутніми істориками.

Завдання пропонованої статті – охарактеризувати найважливіші синтетичні праці з історії Болгарії, що побачили світ упродовж останнього півстоліття і які сьогодні (або до недавнього часу) перебувають у вжитку. При цьому, з огляду на обсяг статті, розглядатимуться лише “суто” історичні видання (поза увагою залишаться історико-економічні, історико-правові, історико-культурні та деякі інші дослідження).

До середини ХХ ст. в Болгарії було створено немало узагальнюючих праць з національної історії – як наукових (В.Златарського, П.Нікова, П.Мутафчієва), так і науково-популярних (І.Пастухова, І.Орманджієва, Н.Станева). Кожна зі створених ними історій – це результат власної ініціативи та особистої зацікавленості авторів, тому прояв певних політичних симпатій чи ідеологічної заангажованості був їх особистою справою, а не нав'язувався кимось зверху.

Зі встановленням у Болгарії тоталітарної системи радянського зразка і прийняттям марксизму-ленінізму як офіційної ідеології створення узагальнених праць значно ускладнилось і перетворилось у своєрідну політичну акцію, що вимагала великої обережності авторів. Не дивно, що завдання, поставлене комуністичним лідером Георгієм Димитровим перед болгарськими істориками* ще у 1946 р., почало реалізовуватися лише у 1954 р. Саме тоді зусиллями Болгарської академії наук (БАН) вийшов з друку перший том колективної двотомної історії Болгарії¹. До складу редакційної колегії, яка мала забезпечити “належний” науково-методологічний рівень видання, увійшли Д.Косев, Д.Димитров, Ж.Натан, Хр. Христов та Д.Ангелов. Другий том книги побачив світ 1955 р.² Це була перша марксистська узагальнююча праця з історії Болгарії, написана болгарськими вченими під “патронатом” і за зразком радянських істориків. Про це свідчить такий промовистий факт: паралельно з болгарсь-

* Редактор журналу “Філософська думка” (“Філософська мисль”) Т.Павлов, котрий 1946 р. мав розмову з Г.Димитровим, стверджував, що, на думку останнього, болгарам як “хліб і повітря” потрібна власна марксистська історія, яка служитиме їм зразком будівництва соціалізму. (Див.: Філософська мисль. Год. II. Софія (1946 р.). №3. С.7; Павлов Г. За марксистська история на България. Софія, 1954. С.439).

¹ История на България. Т.1. Софія, 1954. 557 с.

² История на България. Т.2. Софія, 1955. 1064 с.

кою, але з певним випередженням, в Інституті слов'янознавства АН СРСР писалася і радянська двотомна "Історія Болгарії"³. У процесі створення цих історій (болгарської і радянської) між ученими обидвох країн відбувався жвавий обмін думками та запозичення болгарськими вченими в СРСР марксистської методології⁴.

На початку 1960-х років БАН видала друге, доповнене і цього разу уже тритомне видання "Історії Болгарії"⁵. Тексти багатьох розділів були не просто перероблені, а повністю замінені. Окрім головної редколегії, до складу якої увійшли Д.Косев, Ж.Натан і А.Бурмов, було створено окремі редколегії до кожного тому. Все це повинно було забезпечити ідеологічну спрямованість тритомника. Формальним приводом для перевидання була потреба врахувати критичні зауваження, що містилися у рецензіях та відгуках на перше видання. Необхідно було також відобразити найновіші досягнення болгарської і радянської історичної науки – зазначалося у "Передмові" до другого видання. Насправді ж головна причина перевидання крилася у зовсім іншому: у зв'язку з критикою культу особи Й.Сталіна в СРСР, а отже і в Болгарії, виникла потреба "очистити" історію від сталінізму та усунути з найбільш авторитетних праць згадки про деякі "небажані" події, факти та особи чи дати їм іншу інтерпретацію. З цією метою до підготовки нового видання "Історії Болгарії" було залучено ширше коло авторів, які, на вимогу партійного керівництва, продовжили, розпочате у першому виданні, "розчищення авгієвих конюшень" буржуазної історіографії⁶. Завдяки цьому болгарська громадськість і передовсім студентство* отримало нове "єдиноправильне" тлумачення національної історії. Незважаючи на яскраво виражену заідеологізованість, розглядувана праця (передусім її друге, тритомне видання) є добре систематизованим і доволі ґрунтовним викладом подій болгарської історії від найдавніших часів до середини ХХ ст., а отже, корисним виданням.

З огляду на доволі значний обсяг обох видань (відповідно – 1620 і 1810 стор.), виникли певні труднощі при їх використанні, зокрема зарубіжними читачами, націленими, як правило, лише на загальне ознайомлення з історією Болгарії. Тому відразу ж після виходу у світ двотомника перед групою наукових працівників БАН, очолюваних В.Хаджініколовим, було поставлено завдання підготувати стислий нарис болгарської історії, головним чином, з тією метою, щоб згодом перекласти його іноземними мовами для розповсюдження за кордоном. У 1958 р. книга вийшла у світ болгарською мовою⁷. Оскільки вона була задумана як скорочений варіант двотомника, то автори за всяку ціну намагалися не допустити розбіжності між короткою та двотомною історіями. Внаслідок цього у нову книгу потрапили всі ті "недоліки", які були властиві двотомнику. З цієї причини, як уже зазначалось, болгарськими істориками довелося переробити двотомник і видати "Історію Болгарії" другим виданням у трьох томах. Оскільки ж "Коротка історія Болгарії" за редакцією В.Хаджініколова не перероблялася, її на іноземні мови не перекладали.

³ История Болгарии. Т.1. Москва, 1954. 375 с.; Т.2. 1955. 610 с.

⁴ Детальніше про це див.: Стронський Г.Й. Співробітництво вчених СРСР і соціалістичних країн у написанні історії Болгарії, Польщі та Чехословаччини // Проблеми слов'янознавства. Вип. 30. Львів, 1984. С.64–84; Стронський Г.Й., Полецьук Т.С. Співробітництво радянських та болгарських істориків у 1944–1958 рр. // Проблеми слов'янознавства. Вип.40. Львів, 1989. С.24–33.

⁵ История на България. Второ прераб. изд. В. 3 т. София. Т.1, 1961; Т.2, 1962; Т.3, 1964.

⁶ Павлов Т. За марксистическа история С.439.

* Про те, що болгарським історикам було дано завдання писати не просто історію Болгарії, а "науковий підручник з історії Болгарії", говорив В.Червенков на V з'їзді БКП у 1948 р. (Див.: Червенков В. Марксистско-ленінська просвета і борбата на ідеологічески фронт. София, 1949. С.50).

⁷ Кратка история на България / Научен ред. В.Хаджиниколов. София, 1958.

Натомість у 1962 р., паралельно з підготовкою до видання тритомної “Історії Болгарії”, вийшов новий варіант “Короткої історії Болгарії”, авторами якої були Д.Косев, Хр.Христов і Д.Ангелов⁸. У ній стисло, але доволі ґрунтовно розкрито історичні події від давнини до 60-х років ХХ ст. Особливу увагу автори приділили соціальним рухам, передусім робітничому та соціалістичному, з пієтетом розповідали про будівництво “нової”, соціалістичної Болгарії. Наступного, 1963 р., її було перекладено російською мовою, доповнено ілюстраціями та картами і видруковано у Софії⁹. У такий спосіб вона стала доступною для всіх тих іноземців, котрі володіють російською мовою. І, зрештою, 1969 р. побачило світ друге, перероблене і дещо розширене, болгаромовне видання “Короткої історії Болгарії” цих же авторів¹⁰.

Замикає ряд “коротких” історій Болгарії, виданих у часи тоталітарного режиму, праця відомого вченого Х.Христова “Болгарії 1300 років”¹¹, поява якої пов’язана з відзначенням знаменного ювілею болгарської держави. Вона видрукована російською мовою з розрахунком на зарубіжного читача. Книга є стислим, але доволі ґрунтовним викладом історії Болгарії, гарно проілюстрована і містить ряд карт та схем.

Особливе місце серед узагальнюючих праць посідає фундаментальна багатотомна (задумана як чотирнадцятитомник) “Історія Болгарії” (“История на България”), яка, за висловом авторів “Загальної передмови” до першого тому, що вийшов друком 1979 р., стала проявом реалізації болгарськими істориками свого стратегічного завдання¹². Проект цього видання був схвалений та опісля суворо контролювався найвищим органом болгарської компартії – політбюро. Відповідно до задуму головної редакції, яку очолював академік Димитр Косев, перший том багатотомної праці присвячено давній історії Болгарії, два – середньовічній, один – періоду османського панування (до ХVІІІ ст.), два – національному Відродженню, п’ять – періоду капіталізму. Реально за часів комуністичного режиму вдалося видати сім томів і довести розгляд родій до початку ХХ ст. Не так давно (1999 р.) вийшов з друку і восьмий том “Історії Болгарії”, але про нього йтиметься далі.

Нижче спробуємо охарактеризувати ті сім томів, що вийшли у світ впродовж 1979–1991 рр. При цьому зауважимо, що хоч сьомий том і був опублікований у 1991 р., тобто після “палацового” перевороту (листопад 1989 р.), але підпис “до друку” датований у ньому 15 січня 1990 р. А це означає, що готувався він ще в період тоталітарного режиму і через це становить одне ціле з попередніми шістьма томами. Зрозуміло, всі вони базуються на марксистсько-ленінській методології і внаслідок цього історія Болгарії наскрізь політизована. Авторський колектив і, передусім, головна редакція видання та редколегії томів не приховували того, що вони, створюючи “синтезовану цілісну наукову працю з історії Болгарії”, звертатимуть найбільшу увагу на ті аспекти, які не розроблялися “буржуазними” вченими, зокрема на економічну та соціальну історію, історію робітничого класу, марксистсько-ленінську партію¹³. Все це означає, що багатотомна історія Болгарії, як і всі інші тогочасні історичні праці, писалась тенденційно. Попри це, назване видання насичене багатим, подекуди зовсім новим фактичним матеріалом. Особливістю багатотомника є те, що у ньому органічно поєднано конкретно-історичні дослідження окремих маловивчених питань із син-

⁸ Косев Д., Христов Хр., Ангелов Д. Кратка история на България. София, 1962.

⁹ Косев Д., Христов Хр., Ангелов Д. Краткая история Болгарии. София, 1963.

¹⁰ Косев Д., Христов Хр., Ангелов Д. Кратка история на България. 2 прераб. изд. София, 1969.

¹¹ Христов Хр. Болгарии 1300 лет. София, 1980.

¹² История на България в 14-тома. София, 1979. Т.1. С.13.

¹³ Там само. С.15.

тетичним осмисленням основного доробку як болгарської, так й іноземної історіографії. Завдяки цьому авторам вдалося створити масштабну картину подій болгарської історії.

Варто також зазначити, що структура багатотомника добре продумана, матеріал строго систематизований, викладений чітко і послідовно. Тексти розділів рясно підкріплені покликаннями на джерела та літературу. Окрім цього, наприкінці кожного тому є солідні додатки, а саме – хронологічні таблиці, іменний та географічний покажчики, ґрунтовна бібліографія. Всі томи бездоганно відредаговані, насичені яскравими ілюстраціями і дуже гарно оформлені, видрукувані на крейдовому папері форматом 630x950/8, завдяки чому мають презентабельний вигляд. Немає жодного сумніву, що багатотомна національна історія Болгарії – вагомий здобуток болгарської історіографії 70–80-х років ХХ ст.

Після публікації сьомого тому Головна редакція чотирнадцятитомної історії Болгарії, а відповідно, і редколегії наступних томів припинили свою роботу. Зважаючи на те, що матеріали до наступного, восьмого тому, які готувалися зазедве чи не впродовж двох десятиліть, були зібрані, але належно не скомпоновані і не відредаговані, то їх взялася доопрацювати нова редакційна колегія в складі Г.Маркова (директора Інституту історії БАН), Р.Попова і Ц.Тодорової. Їм довелося ґрунтовно переробити деякі розділи і параграфи відповідно до тих змін, які настали після 1989 р. в болгарському суспільстві взагалі та в історичній науці зокрема. Хронологічні рамки восьмого тому є неоднозначними. Якщо суспільно-політичний розвиток Болгарії у ньому охоплює з 1903–1918 рр. то культурна історія – 1878–1918 рр. Ця розбіжність виникла внаслідок того, що до попереднього, сьомого тому, в якому розглядаються події болгарської історії від 1878 р. до початку ХХ ст., питання культурного життя країни включені не були, тому довелося заповнити цю прогалину.

Не сказавши жодного критичного слова щодо концепції та змісту попередніх томів, редколегія восьмого тому все ж не пішла старим шляхом. Загалом дотримуючись раніше розробленої схеми суспільно-економічного та політичного розвитку країни, вона не вважала за доцільне виділяти в окремий розділ питання, що стосуються робітничого та соціал-демократичного руху (як у сьомому томі), а розглядала їх у контексті тогочасного суспільно-політичного життя країни. Вважаємо, такий підхід цілком виправданим.

Восьмий том починається з ґрунтового розгляду національної економіки 1900–1910-х років, яка, на думку авторів, характеризується структурними перетвореннями, націленими на запізнілу модернізацію та індустріалізацію Болгарії, а також всебічне розширення ділових контактів з високорозвиненими країнами Заходу. Зміни в господарському житті поглиблювали процес стратифікації болгарського суспільства, сприяли появі нових соціальних прошарків та професійних груп населення. Відповідно до їхніх інтересів, а також у зв'язку з поширенням нових ідей відбуваються трансформації у старих партіях, появляються нові партії (БЗНС). У книзі детально розглядаються питання внутрішньополітичного життя країни та міжнародні обставини, які сприяли проголошенню Болгарією незалежності (22 вересня 1908 р.). Не залишилося поза увагою становище болгар, що продовжували перебувати під чужою владою, передовсім, болуче македонське питання.

Велику увагу автори тому приділили подіям, пов'язаним з балканськими та Першою світовою війнами. Тут введено в обіг багато невідомих раніше історичних джерел, що дає змогу по-новому трактувати ряд важливих питань. Але зазедве чи варто застосовувати таке поняття, як Третя балканська війна (мається на увазі напад ру-

мунських військ на Болгарію та реокупація Туреччиною Адріанопольської Фракії влітку 1913 р.). З нашої точки зору, ці події доцільніше розглядати як епізоди Другої балканської війни. Натомість заслуговує на увагу трактування причин вступу Болгарії у Першу світову війну на боці Центральних держав. Автори акцентують увагу на такому вагомому аргументі, як несправедлива позиція Сербії щодо розподілу земель, відвойованих у Туреччини в результаті Першої Балканської війни. Серед основної маси болгар це породило сильні антисербські настрої і спричинилося до поширення германофільських настроїв.

Остання, четверта, частина книги (160 с.) присвячена культурному розвитку Болгарії у 1878–1918 рр. Він поділяється на сім розділів, у кожному з яких розглядається певна сфера культури або науки. Позитивним є, безперечно, те, що до написання розділів і параграфів, присвячених природничим, точним і деяким соціогуманітарним наукам, а також літературі та мистецтву, залучені фахівці відповідних галузей, що забезпечило високий професійний рівень викладу матеріалу. Наприкінці культурологічної частини тому вміщено нетрадиційний розділ – “Благодійність і дарування”, який посилив гуманістичне звучання книги.

Всебічне охоплення різноманітних граней суспільного процесу та глибина осягнення поставлених проблем поєднано з чітким викладом фактичного матеріалу, доброю літературною мовою та бездоганною стилістикою. Зрештою все це притаманне й попереднім томам. З огляду на зазначене, багатотомна “Історія Болгарії” (на сьогоднішній день вона нараховує вісім томів) є доступною широкому колу читачів. Водночас це непересічне видання, що є синтезом найважливіших здобутків болгарської історичної науки, викликає велике зацікавлення у студентів, передовсім істориків. Зважаючи на це, міністерство освіти і науки Болгарії 11 вересня 1996 р. (протокол №9) схвалило його як навчальний посібник¹⁴.

Мимоволі склалося так, що восьмий том “Історії Болгарії” став немовби перехідною ланкою між болгарською історіографією часів тоталітарного режиму і теперішньою історичною наукою, що розвивається уже в посттоталітарних умовах.

Приблизно такого ж характеру є “Історія Болгарії з погляду істориків”¹⁵, що вийшла у світ 1993 р. Авторами книги є п’ять відомих болгарських учених – І.Божилів, В.Мутафчієва, А.Пантев, К.Косев, С.Грінчаров. Їм належить по кілька розділів, що охоплюють певний історичний період, кожен з яких трактується виключно з точки зору автора, на чому, до речі, наголошено у підзаголовку книги (“през погледа на историците”, тобто в оцінці істориків). Ніхто не ставив перед собою завдання звести їх погляди до спільного знаменника, у зв’язку з чим у цій книзі не передбачено відповідального редактора. Впадає у вічі те, що виклад історичних подій доведено лише до 1944 р. Очевидно, автори (чи автор) не були готовими до переосмислення “соціалістичного” періоду, а давати його традиційно уже було неможливо. Щоправда, і у другому доповненому та виправленому виданні¹⁶, яке побачило світ через п’ять років цей, період теж пропущений. Автор передмови до другого видання І.Божилів пояснює цю обставину тим, що потрібно більше часу для опрацювання цього “короткого, але складного періоду”¹⁷.

¹⁴ Істория на България. Т.8. България 1903–1918. Културно развитие. 1878–1918. София, 1999. С.4. (зворот титула).

¹⁵ История на България през погледа на историците И.Божилів, В.Мутафчиева, К.Косев, А.Пантев, С.Грынчаров. София, 1993.

¹⁶ Божилів И., Мутафчиева В., Косев К., Пантев А., Грынчаров С. История на България. София, 1998.

¹⁷ Там само. С.6.

На зламі XX–XXI ст. у болгарській історіографії, як, зрештою, в історіографіях інших посттоталітарних країн, склалась особлива ситуація. Марксистсько-ленінська методологія, втративши офіційний статус, непомітно зійшла зі сцени. Щоправда, це не означає, що серед болгарських істориків не залишилося прихильників марксизму. Проте і вони не можуть надалі послуговуватися старими ідеологемами, тому, нічого не декларуючи, намагаються шукати сучасних підходів до трактування історії, але це їм не завжди вдається.

Інші ж дослідники, не приховуючи своєї методологічної переорієнтації, докладають чималих зусиль щоб, спираючись на попередні здобутки національної історіографії, а також використовуючи досягнення сучасної західної історичної науки, створити незаангажовану, об'єктивну історію Болгарії. Але це справа не проста, тому вона потребує більшого часу. Спершу повинні появитися численні конкретні дослідження, присвячені окремим найважливішим проблемам історії (а це вимагає тривалої праці в архівах та публікації обширного кола джерел) і лише на цій основі можна будувати синтетичні праці та зведені курси.

Проте безконечно вичікувати із написанням узагальнюючих праць теж не можна. Саме тому 1999 р. побачила світ нова тритомна “Історія Болгарії”. Становлячи органічне ціле, усі три томи, авторами яких є група професорів Софійського університету ім. К.Охридського та наукових співробітників Інституту історії БАН, є цілком самодостатніми і сприймаються як окремі синтетичні дослідження (кожен з них має свою назву). На відміну від попередніх аналогічних видань, зокрема, багатотомної історії Болгарії, тритомник, виданий 1999 р., представлений обмеженою кількістю авторів – по два на кожен том. При цьому вони строго поділили між собою розділи відповідно до історичних періодів, які входять у коло наукових зацікавлень певного автора. Відповідального редактора у жодному з томів (як, зрештою, у трьохтомнику в цілому) немає, так, що вони, по суті, є не однією колективною працею, а механічно об'єднаними в томи суто авторськими матеріалами.

У написанні першого тому, який охоплює історію Болгарії IV–XIV ст., взяли участь загальноновизнані фахівці з болгарської медієвістики І.Божилов та В.Гюзелев¹⁸. Всупереч загальноприйнятому підходу, В.Гюзелев* не розглядає проявів людського життя на теренах Болгарії в доісторичні часи та добу античності. Ось чому, він фактично не висвітлює, традиційне для болгарської історіографії питання, що стосується фракійської цивілізації. Про це та про “велике переселення народів”, яке безпосередньо затронуло Балканський півострів, а також поступове проникнення сюди слов'ян йдеться (занадто стисло) лише у вступі. Систематичний виклад історичних подій В.Гюзелев (автор першої половини тому) розпочинає з ранніх згадок про тюркомовних болгар (IV ст.), частина яких у VII ст. опинилась на Балканах і заснувала тут свою державу. У “Передмові” до першого тому його автори І.Божилов та В.Гюзелев пояснюють цей підхід таким чином: “Розпочинаємо від болгар, тому, що наша концепція є іншою. Історія Болгарії є історією болгар...”¹⁹. З нашої точки зору, такий підхід применшує роль слов'янського фактора у формуванні середньовічного болгарського етнікуму, а відповідно, і модерної болгарської нації. Зрештою, ця концепція не є новою. Вона має щось спільне з “болгаризмом” – заполітизованою концепцією по-

¹⁸ История на България. В 3 т. Т.1. *Божилов И., Гюзелев В.* История на средновековната България XVI–XVII в. София, 1999.

* Як видно з “Передмови” до першого тому, з ним солідаризується також І.Божилов.

¹⁹ *Божилов И., Гюзелев В.* Знач. праця. С.7.

ходження болгарського народу, популярною серед деяких інтелектуалів у 20-х–початку 40-х років XIX ст.²⁰

Загалом же історія середньовічної Болгарії – і то не тільки політична, а й економічна, соціальна, культурна і духовна – висвітлені у книзі І.Божилова і В.Гюзелева доволі повно. При цьому значна частина фактичного матеріалу тут введена в науковий обіг уперше, головним чином, за рахунок широкого використання В.Гюзелевим підготовленого ним і зовсім недавно виданого збірника документів з австрійських архівів та книгозбірень²¹.

Другий том тритомника, авторами якого є Ц.Георгієва і Н.Генчев²², охоплює історію Болгарії від кінця XIV–до 70-х років XIX ст., тобто період турецького панування. Перша його частина, що вийшла з-під пера Ц.Георгієвої, змальовує картину життя болгарського народу під владою султана впродовж XV–XVII ст. При цьому автор не обмежується розглядом процесів і подій, що розгортаються безпосередньо на болгарських теренах, а подає їх на тлі великомасштабного контакту-конфлікту між двома цивілізаціями – християнською та мусульманською. Таке трактування надає нового звучання болгарській історії. Оригінальність розділів Ц.Георгієвої пояснюється тим, що вони написані на підставі її двох синтетичних монографій²³, які вийшли друком у 1997 та 1999 рр. і є новим словом у болгарській історіографії.

Приблизно за таким же принципом написана і друга половина другого тому, у якій розглядається епоха національного Відродження. Її автором є відомий фахівець з даної проблеми Н.Генчев. Різниця полягає лише в тому, що його навчальні посібники на цю тему публікувалися ще у 1970–1980-х роках²⁴ і ряд положень, які на той час не викликали заперечень, зараз варто було б переглянути²⁵. Між тим, автор лише поміняв місцями деякі розділи та параграфи і дещо оновив текст. Не можна не зауважити, що текст Н.Генчева, присвячений національному Відродженню, на відміну від решти матеріалу тритомника, видрукуваний без будь-яких приміток та покликів. Дивує також те, що ґрунтовна книга самого Н.Генчева про національне Відродження чомусь не потрапила до бібліографії, доданої до другого тому.

Заключний, третій, том видання охоплює історію Болгарії з часу її визволення від османського гніту (1878 р.) до комуністичного перевороту у вересні 1944 р.²⁶ Він чітко поділений на дві частини. Перша з них охоплює період 1878–1918 рр. Її автор, Є.Стателова, надзвичайно ретельно опрацювала величезний фактичний матеріал, в тому числі деякі невідомі раніше джерела. Відійшовши від стереотипу, витвореного марксистською історіографією, згідно з яким історія Болгарії кінця XIX–початку XX ст. розглядалася переважно під кутом зору гіперболізованої ролі у суспільно-політичному житті країни Д.Благоева та створеної ним нечисленної партії “тісняків”,

²⁰ Димитрова Н. Опити за национално-културна самоидентификация на българина (историко-филолофски поглед) // Универсално и национално в българската култура. София, 1996. С.78.

²¹ Гюзелев В. Извори за средновековната история на България (VII–XV в.) в австрійските ръкописни сборки и архиви. Т.1. Български, други славянски и византийски извори. София, 1994.

²² История на България: В 3 т. Т.2. Георгиева Ц., Генчев Н. История на България XV–XIX век. София, 1999.

²³ Георгиева Ц. Светът на българите през ранните столетия на османското владичество. София, 199; Георгиева Ц. Пространство и пространства на българите. XV–XVII. София, 1999.

²⁴ Останне (третє) видання вийшло у світ 1988 р. Див.: Генчев Н. Българското възраждане. Записки и белжки по новата ни история. 3 изд. София, 1988.

²⁵ Про це йшлося в одній з моїх статей. Див.: Чорній В. Болгарське національне відродження: хронологічні рамки і періодизація // Проблеми слов'язнавства. Вип. 51. Львів, 2000. С.84–91.

²⁶ История на България: В 3 т. Т.1, Стателова Е., Грънчаров С. История на нова България. 1878–1944. София, 1999.

вона створила повнокровну картину становлення “Третьої Болгарської держави”, її політичного, соціального та культурного життя. Велику увагу Є.Стателова приділила бурхливим зовнішньополітичним подіям. Загалом же характеристика як внутрішнього, так і міжнародного життя Болгарії відзначається новизною методологічного підходу та оцінок.

Це ж можна сказати і про другий півтом третього тому, що його автором є С.Гринчаров, який розглядає бурхливі події надзвичайно динамічного двадцятиріччя – 1919–1944 рр. Переживши поспіль дві національні катастрофи (1913 і 1918 рр.), економічно розорена, політично нестабільна, деморалізована Болгарія повинна була знайти своє місце в уже зовсім іншому повоєнному світі. В Росії у 1917 р. встановилася влада більшовиків, які не приховували своїх намірів нав’язати світові небачений соціальний експеримент. Європейський парламентаризм опинився у глибокій кризі. У ряді країн Європи впродовж 1920–1930-х років утвердилися різноколірні диктаторські режими. І Болгарія теж зробила свій оригінальний внесок у визрівання авторитарних форм управління. Не дивно, що в центрі уваги С.Гринчарова став аналіз трансформаційних процесів у різних сферах болгарського суспільно-політичного, економічного та культурного життя. Впродовж усього викладу відчувається високий професіоналізм автора і його спроможність дати своє оригінальне бачення історії Болгарії окресленого періоду.

Належно оцінюючи аналізований тритомник, необхідно зазначити і деякі недоліки та видавничі прорахунки. Відсутність відповідального (чи наукового) редактора спричинилася до значних розбіжностей у підходах до формулювань назв частин, розділів та параграфів, помітної різниці у стилістиці тощо. Певним мінусом є брак іменних та географічних покажчиків, а в третьому томі і прикінцевої бібліографії. Незважаючи на це, тритомна “Історія Болгарії” 1999 р. видання є цінною синтетичною працею, яка водночас може використовуватись і як навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Дуже прикро, що таке цікаве і потрібне видання обривається 1944 р.

Завершуючи огляд, хочу назвати ще одну, дещо відмінну від усіх попередніх узагальнюючу працю – “Българските преходи” (дослівно “Болгарські переходи”^{*}), автором якої є співробітниця Софійського університету ім. К.Охридського Е.Калінова та І.Баєва²⁷. Ця книжка заслуговує на особливу увагу хоч би тому, що вона заповнює помітну прогалину в болгарській історіографії, оскільки відображає картину суспільно-політичного, соціально-економічного та культурного життя країни другої половини ХХ ст., тобто періоду, який досі ще не був предметом історичного синтезу сучасних дослідників. Попри труднощі з доступом до джерел та брак сучасних конкретно-історичних досліджень, присвячених найновішому періодові болгарської історії, автори зуміли створити узагальнюючий нарис, у якому з максимально можливою об’єктивністю, не нав’язуючи власних оцінок та трактувань і не вдаючись у глибокі теоретичні розмірковування (щоб не відволікатися від теми), сумлінно описують події, явища, процеси, що відбувались у недавньому минулому і тривають надалі. У книзі вдало поєднано синтез дослідницької літератури із самостійним аналітичним опрацюванням обширних джерельних матеріалів при розкритті маловивчених питань. Дуже цінним є те, що Е.Калінова та І.Баєва не тримають у секреті свою дослідницьку базу, тобто дають детальні посилання на джерела та літературу. Подекуди

^{*} У даному випадку болгарське слово “преходи” адекватніше відповідало б нашому “зміні” або “перетворення”.

²⁷ Калінова Е., Баєва І. Българските преходи. 1944–1999. София, 2000.

вони перетворюють їх у самостійні бібліографічні довідки, які неминуче стануть у пригоді іншим дослідникам та студентам.

Основний текст книги, що складається з трьох частин, які хронологічно-проблемно описують історичні події, доповнює четверта частина, куди увійшли додатки, а саме біографи президентів, прем'єр-міністрів та найпомітніших політичних діячів, деякі статистичні таблиці, хроніка важливіших подій. Е.Калінова та І.Басва створили справді цінну працю на рівні кращих зразків сучасної історіографії. Недарма у 2002 р. вийшло друге, значно розширене і доповнене видання²⁸, яке викликало неабияке зацікавлення у фахівців.

Запропонований нами огляд дає підстави стверджувати, що болгарська історіографія другої половини ХХ ст. має у своєму доробку низку узагальнюючих синтетичних праць з національної історії. Найбільшим її надбанням є багатотомна "Історія Болгарії". Незважаючи на ідеологічний тиск з боку тоталітарного режиму, висококваліфікований авторський колектив зумів забезпечити належний науковий рівень видання. Чимало зроблено у цьому напрямі і в посттоталітарне десятиліття. Це, передусім, тритомна "Історія Болгарії", автори якої зробили спробу відійти від марксистських ідеологем і, по-можливості, об'єктивно висвітлити історію своєї батьківщини, хоч, можливо, це їм і не цілком вдалося. Але помітний крок вперед, безумовно, зроблено. Сьогодні пересічний болгарський читач має змогу, завдяки названим синтетичним працям, ознайомитися із назагал неупередженою історією своєї батьківщини.

Володимир ЧОРНИЙ

²⁸ Калінова Е., Басва І. Българските преходи. 1939–2002. София, 2002.